

Рецензия

от доц. д-р Албена Накова

за дисертационния труд на Владислава Ленджова на тема „Модели на интеграция на мюсюлманската общност“ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата

Дисертацията е посветена на един изключително важен проблем – модели на интеграция на мюсюлмански общности в различни европейски общества. Това е проблем, който от една страна, не е нов, но от друга страна, е изключително актуален. Не е нов, доколкото мюсюлмански общности съществуват в различни европейски общества и въпросът за тяхната интеграция се обсъжда отдавна. Същевременно обаче той стана изключително актуален във връзка със засилените бежански и миграционни потоци към страните от ЕС след 2013 г. като следствие от политическите сблъсъци и военните действия в страните от Близкия Изток, които изтласкаха на преден план въпроса за интеграцията на тези хора, голямата част от които са мюсюлмани и които много често са определяни като „пришълци“, „новите други“ в приемащите европейски общества. Още по-голяма актуалност този въпрос придоби след серията атентати в различни европейски държави от 2016 г. до днес, когато се оказа, че те са най-често организирани от хора, които са второ или трето поколение мигранти, което повдигна въпроса за неуспеха на интеграционните модели и постави пред европейските общества с изключителна сериозност въпроса какъв да бъде подходът към мигрантите – на интеграция или на огради. Всичко това очертава актуалността на дисертацията и проблемите, на които тя е посветена, не само от изследователска и чисто научна гледна точка, но и от социална, политическа и дори практическа гледна точка. Актуалността и ценността на настоящия дисертационен труд се обуславя и от предложения сравнителен анализ на различните модели на интеграция на мюсюлманската общност, прилагани в различни европейски страни, предвид липсата на единна общоевропейска политика в тази област, както в миналото, така и сега, въпреки предизвикателството на все по-разрастващите се миграционни процеси. Сам по себе си изборът на темата на дисертационния труд е показателен и красноречив, както за

актуалността на избраната проблематика, така и за нейната практическата полезност. Ето защо отчитам като безспорно достойнство на настоящата разработка нейната научна и практическа ангажираност и полезност. Фактът, че Владислава Ленджова е решила да посвети изследователските си търсения на един толкова актуален и същевременно практически важен проблем, показва, че нейните изследвания нямат самоцелен характер, а имат своите дълбоки както научно-теоретични, така и практико-приложни основания, което същевременно е показател за сериозността и значимостта на научните ѝ търсения.

Предложеният за защита дисертационен труд се състои от: увод, три глави и заключение в общ обем от 162 страници, в т.ч. основен текст от 148 страници.

Като несъмнено достойнство на дисертацията отчитам наличието на балансирана структура, съчетаваща теоретична разработка, конкретни примери за модели на интеграция от практиката на различни европейски общества и емпирични резултати от проведени от автора изследвания, както и от вторичен анализ на данни от други социологически изследвания. Във връзка с това като постижение на дисертационния труд следва да се подчертае и успешното съчетаване на теоретичен с емпиричен подход към предмета на изследване, което позволява проникване в дълбочина на изследваните процеси и явления и обосноваване на изводите и заключенията. Показател за социологическа компетентност на автора е и умелото съчетаване на различни качествени методи в процеса на изследване като дълбочинно интервю и вторичен анализ на документи.

Правят впечатление също така ясно формулираните и разграничени в дисертационния труд обект, предмет, цел, задачи и хипотези на изследването, което свидетелства за добро познаване на проблематиката и постигнато от автора едно добро ниво на професионална компетентност и научна зрялост, което не се среща много често при докторанти.

Като показател за научната и професионална компетентност на автора следва да се отбележи и богатството на използваната литература - 131 заглавия, от които: 66 - на кирилица и 65 - на латиница.

Както следва от самото заглавие на дисертационния труд, в центъра на вниманието на автора му е **интеграцията на мюсюлманската общност** в различни европейски общества. Интеграцията на имигрантски общности е един от основните приоритети в цялостния процес по управление на миграционните потоци, като механизъм, включващ

различни политики в областта на емиграционните и имиграционни процеси. Спецификата и характерът на тези политики са от решаващо значение за бъдещата демографска ситуация и социално-икономическо развитие на всяка отделна страна и на ЕС като цяло, ето защо проблемите за интеграцията на имигрантските общности са ключови за всяка държава. В тази връзка **Първа глава** на дисертацията е също ключова, доколкото е посветена на изясняване на теоретичните основи на социалната интеграция и разработване на теоретична рамка за нейното обяснение, като същевременно демонстрира богатата социологическа култура на автора. Тук на базата на задълбочен анализ на водещите в социологическата наука концепции за интеграцията, включващи както идеи на класиците на социологията като Емил Дюркем, Толкът Парсънз, така и разработки на съвременни учени като Ейдриън Фавел, Хартмут Есер, Юрген Хабермас, Милтън Гордън и др. авторът обосновава схващането за *интеграцията като социален процес на включване, като един от типовете социално включване*, като извежда и три основни начина на включване, които обвързва с последователността в развитието на политиките на различните европейски държави по отношение на имигрантите: **асимиляция, интеграция и мултикултурализъм**.

Безспорно достойнство на дисертацията е и обяснението на процесите на интеграция през призмата на **идентичността**. Изхождайки от виждането на Юрген Хабермас, че социалната интеграция се реализира чрез „интерсубективното споделяне на общи ценности и норми и притежава екзистенциална плътност, произтичаща от общата идентичност на членовете на тези групи“, Владислава Ленджова обвързва процесите на интеграцията на мюсюлманските общности с разбирането за **идентичност** и промените в идентичността. Във връзка с това в Първа глава е разработена и „понятийната база“ на дисертационния труд, свързана с теориите за идентичността, като са анализирани някои от най-влиятелните концепции в науката относно същността на такива социални феномени като „малцинство“, „етнос“, „етничност“, „идентичност“. На анализ са подложени и основни форми на идентичността, имащи отношение към предмета на дисертационния труд – етническа, религиозна, национална идентичност. Но може би най-важният от социологическа гледна точка извод, формулиран от автора, е развитото разбиране за *идентичността като социален конструкт*, подвластен на въздействието на времето, който често подлежи на предефиниране под влияние на промените в социалната среда.

Като цяло Първа глава представлява солидна теоретична основа, която задава концептуалната рамка за извеждане на **моделите на социална интеграция на мюсюлманските общности в страните от ЕС**, на които е посветена **Втора глава** от дисертацията.

Анализът във **Втора глава** е съсредоточен около съществуващите типични модели на интеграция на мюсюлманските общности в европейските общества, които авторът свежда до два основни модела - републиканският или асимилационният и мултикултурният, проявяващи се в най-чист вид в две европейски държави - Франция и Обединеното Кралство Великобритания и Северна Ирландия. Като безспорен принос на дисертацията следва да се отбележи богатият исторически и емпиричен материал, включително данни от проведени изследвания, използван за обосноваване на тезата, че двата различни модела на интеграция на мюсюлманската общност съответстват на държавното разбиране за „гражданство“ и „нация“ и са резултат от историческото развитие на съответните общества. Следвайки принципите на социологическия подход, всеки от моделите на интеграция се анализира освен от гледна точка на вътрешно присъщата му специфика и в съпоставка с другия модел, а неговата динамика се извежда като резултат от взаимодействието на множество обуславящи го фактори, детерминирани от специфичната политическа, социална и културна среда. Именно сравнителният анализ между двата модела позволява на автора да прави изводи за степента на въздействие на всеки от моделите върху процесите на интеграция на мюсюлманските общности и да обоснове тезата си, че всеки от моделите позволява реализирането на постижения в интеграцията на имигрантските общности в едни области на обществения живот, но неуспехи в други, което налага необходимостта от търсене и намиране на нов, трети, в много по-голяма степен отговарящ на съвременната реалност модел на интеграция на мюсюлманските общности в страните от Европейския съюз.

В търсене на този нов модел на интеграция в **Трета глава** от дисертацията авторът подлага на анализ българската действителност, където съжителстват различни етнически общности и очертава особеностите на **българския модел на интеграция на общността на българите мюсюлмани** на база резултати от авторово емпирично социологическо изследване, проведено с използване на качествени методи – дълбочинни интервюта с българи мюсюлмани от района на Западните Родопи и Пирин, жители на села, чиито състав

е изцяло от българи мюсюлмани (с. Лъжница, с. Рибново, с. Лещен) или от смесено население (гр. Белица с. Кочан, с. Сатовча с. Огняново). Третата глава е възлова за дисертацията като цяло, доколкото в нея се утвърждава „уникалността“ на „българския етнически модел“ и се прави заявка за възможността той да послужи като основа за изработване на нов и работещ модел за интегриране на малцинствени групи, включително на мюсюлманските общности в съвременните европейски общества. Уникалността на българския етнически модел се свързва с постигнатото вековно мирно и толерантно съществуване на различни етнически и религиозни общности, което се разглежда като специфичен исторически принос на българската нация и държава за световното историческо развитие. И макар че авторът си дава напълно сметка за спецификите на българския етнически модел, отнасящи се до законодателство и политики, насочени към интеграцията на етнически и религиозни общности, чиито представители са родени и живеят в България, за разлика от моделите на интеграция, прилагани във Франция и Кралство Великобритания, които са насочени към имигрантски общности, в дисертацията се утвърждава, че същностните характеристики, които правят успешен българския етнически модел, а именно толерантността в обществото, гражданството, социалната сплотеност, равенство и ролята на ценностите е възможно да бъдат приложени и към имигрантски общности. В потвърждение на това са приведените от автора доказателства за „развитието“ на българския етнически модел в съвременните условия на миграционна криза и неговото усъвършенстване в посока на разработване на законодателство и политики за интеграция на имигранти в България. Всичко това е доказателство за теоретичната иновативност на дисертационния труд, а обосноваването на възможността за практическо прилагане на българския интеграционен модел и в други европейски общества, свидетелства, че тази теоретична иновация не е самоцелна и отговаря напълно на съвременното разбиране за науката, като предлагаща решения на конкретни проблеми на практиката.

Във връзка с това **последната заключителна част на дисертацията** е посветена на сравнителен анализ на трите основни модела на интеграция на мюсюлмански общности, изследвани в дисертацията, като съпоставката се прави на базата на няколко основни индикатора като: активно гражданско и социално включване, икономическа интеграция, социално осигуряване, настаняване и осигуряване на жилища, образователната система. А

изводът, до който се достига, че нито един от съществуващите модели не решава в необходимата степен въпроса с интегрирането на мюсюлманите в Европейския съюз, дава основание на автора като възможен работещ модел да предложи модифициран вариант на българския модел на интеграция на мюсюлманската общност, който да се прилага в два варианта – за „станалите местни“ второ и трето поколение мюсюлмани, живеещи в европейските страни и за тези, които сега „мигрират“ към страните от ЕС. Това предложение е поредното доказателство за стремежа на автора към не само теоретична, но и практическа иновативност, която е напълно в унисон и с най-новите политики и концепции на ЕС към намиране на решение на проблема с интеграцията на мюсюлманските имигрантски общности.

Като обобщение бих казала, че дисертацията на Владислава Ленджова е един сериозен научен труд с определено иновативна и практическа насоченост. Към това ще добавя, че като положителен елемент в структурата на дисертацията може да бъде оценено наличието в края на всяка глава на обобщаващ параграф, който сумира основните изводи и заключения от направения анализ, като по този начин прави по-видими основните научни резултати. Приемам по принцип и формулираните от Владислава Ленджова приноси моменти в дисертационния ѝ труд

Но независимо от всички достойнства на работата, които са безспорни, имам някои методологически бележки, които могат да се възприемат по-скоро като препоръки към бъдещата работа на Владислава Ленджова. Първата ми бележка се отнася до „модела на интеграция на мюсюлманската общност в България“, за който се говори в дисертацията. Смятам, че е по-удачно да се говори за модел на интеграция на българите мюсюлмани, доколкото само те са обект на авторовото емпирично изследване, а освен тях мюсюлманската общност в България включва и хора с турски и ромски етнически произход, които изповядват мюсюлманска религия и които са значително повече от българите мюсюлмани, което впрочем отбелязва и самата Владислава Ленджова. Давам си напълно сметка за всички трудности и ограничения, с които се сблъсква един докторант при опита си да организира едно голямо емпирично изследване, каквото би представлявало изследването на мюсюлманската общност в България, както и се съобразявам с всички ограничения, които си е наложила авторката и които е посочила още в увода на дисертацията, поради което отправям по-скоро като препоръка за нейната по-нататъшна

бъдеща работа по усъвършенстване на предлагания от нея модел, предложението да изследва и моделите на интеграция на мюсюлманите от турски и ромски етнически произход, което да направи възможно изграждането на една по-цялостна, задълбочена и релевантна представа за модела на интеграция на мюсюлманската общност в България.

И другата ми препоръка във връзка с бъдещата дейност на Владислава Ленджова е да включи в анализа си на моделите на интеграция на мюсюлманските общности в европейските държави и Германия. Смятам, че това е особено важно предвид две обстоятелства. Първото е, че Германия е страната, обект на най-засилен интерес и стремежи от страна на мигрантите и бежанците, поради което там са едни от най-големите мигрантски мюсюлмански общности. И второто е, че Германия беше страната, чийто канцлер Ангела Меркел публично обяви, че държавата ѝ ще помогне на всеки бежанец и бежанците са добре дошли в Германия, но след събитията в новогодишната нощ на 2016 г. в Кьолн, сериозно преобърнали нагласите в Германия, кметицата на Кьолн Хенриете Рекер призова за спазване на „една ръка разстояние“ дистанция от бежанците, което постави началото на промяна в политиката спрямо тях. Направените забележки обаче в никакъв случай не омаловажават стойността на направеното от автора – те са по-скоро препоръки за бъдеща работа в посока на доусъвършенстване на предлагания модел и ако бъдат приети, това би означавало, че работата на Владислава Ленджова няма да приключи със защитата на дисертационния труд, а ще продължи и след това в процеса на нейната професионална, а също и научна дейност.

И за да завърша, ще кажа, че освен че е написала един сериозен и безспорно заслужаващ висока оценка труд, Владислава Ленджова демонстрира и завидна публикационна активност, надхвърляща изискванията за успешно отчислен докторант с право на защита. Тя е автор на 5 статии, 3 от които са публикувани в чужбина на английски език, а една от тях е дори в издание, индексирано в Web of Science. За времето на докторантурата си в ЮЗУ „Неофит Рилски“ тя е взела участие в 11 научни форума – в т.ч. научни конференции, две от които в чужбина, школи, кръгли маси, докторантски семинари. Тя е участник и в 6 проекта на катедра Социология при ЮЗУ „Неофит Рилски“, включително проекти по програма Хоризонт 2020, по програма COST, университетски проекти на ЮЗУ „Неофит Рилски“ и проект, финансиран от ФНИ към МОН.

След всичко казано до тук, искам да изразя своето категорично убеждение, че предложеният дисертационен труд с автор Владислава Ленджова съответства на всички изисквания за присъждане на образователната и научна степен „доктор“.

София
16.06.2019 г.

Рецензент:
доц. д-р Албена Накова